

Милан Радовановић

Академија уметности, Београд

Библијски контекст као текстуални конструкт

Сажетак: Под појмом контекста најчешће се подразумева окружење у коме се налази библијски текст и представља важан фактор детерминације његовог значења. Контекст се најчешће узима као чврста основа на коју се могу ослонити тумачења библијског текста. Међутим, често се превиђа да са теоријске тачке гледишта, материјал који чини „контекст“ није ништа приступачнији, оперативнији, или читљивији од основног текста. Контекст није једноставно дат, већ представља текстуални конструкт који и сам унутар себе садржи низ неодређености као и текст на који се односи. Препознавање контекста као текста, један је од значајнијих доприноса савремене семиолошке теорије, јер је и сам контекст произведен као текст који захтева интерпретацију.

Кључне речи: текст, контекст, теорија текста, читалац

„А Филип притрчавши чу га гдје чита пророка Исаију, и рече: Да ли разумијеш то што читаш? А он рече: Како бих могао ако ме ко не упуту?“ (Дела 8,30–31)

Питање које је Свети апостол Филип поставио Етиопљанину открива да значење текста постоји само у његовој реализацији у свести читаоца. Оно није никад фиксирана суштина текста, већ настаје захваљујући активности у процесу читања. У XIX веку под утицајем романтизма и култа индивидуе, интересовање књижевне критике било је највише усмерено на аутора, његову биографију, друштвени контекст и историјски тренутак у коме је стварао, као и на све друге околности које су могле утицати на настанак писаног дела. У традиционалној теорији највише пажње се поклања изучавању релације аутор — књижевно дело. Хуманистички приступ у историји књижевности сматра да је књижевно дело резултат личности писца, а да се разумевање и интерпретација дела заснивају на реконструкцији првобитне замисли писца као његовог аутора. Приступ једном делу је могућ само преко аутора као његовог јединог легитимног власника и ствараоца. Зато је тема ауторства била у средишту пажње сваког озбиљнијег истраживања. Традиционална критика је сматрала да значење једног дела можемо знати само у мери у којој познајемо интенцију аутора. Требало је упознати његов живот, навике и вредности које прихвата, идеје, инспирацију, биографију, психолошки профил и друштвене околности у којима је стварао, као и све остале детерминанте које су могле имати утицај на стварање дела. Тумачи библијског текста су се давно сучили са овим питањем: „Библија, напротив, показује зачуђујућу незаинтересованост за питање ко ју је написао. Да се прецизније изразимо, ова незаинтересованост је забрињавала јеврејске читаоце који су живели у хеленистичком друштву, у ком је ауторитет књижевног дела био тесно повезан са његовим аутором. Она и данас забрињава многе побожне читаоце који су наследили хеленистички принцип повезивања ауторитета са аутором.“¹ По наведеном

¹ Шнидевинд, В., *Како је Библија постала књижа, текстуализација древне Израила*, Каленић, Крагујевац, 2011, стр. 28.

моделу, читалац пред собом има завршено дело, као једну јединствену, непроменљиву, стабилну и затворену структуру значења, која се може изучавати 'објективно' у духу проверљивих историјских чињеница. Доживљај читаоца се сматрао субјективним искуством које је у домену личног укуса, о коме не вреди расправљати. Почетком XX века, лингвистика у средиште пажње ставља текст као структуру, а од средине XX века све више се издваја позиција читаоца као кључни фактор у артикулацији једног текста.² У приступању текстовима не постоји архимедовска тачка која би била с оне стране историје, утицаја културе и друштвеног контекста, као неко идеално место које би укинуло нашу субјективну позицију. Рецепција није само лични доживљај једног текста, или разумевање његовог значења; она је пријем тог текста у датом тренутку у одређеној духовној, друштвеној и културалној средини.

Под појмом текста најчешће се подразумева написани или одштампани низ речи, фраза, или реченица, које преносе одређено значење. Традиционално схватање текст види као аутономан, стабилан и кохерентан производ намењен читалачкој публици. У најопштијем смислу, текст се односи на све оно што може бити 'прочитано' или 'интерпретирано'. Текст је друштвени и културални феномен конституисан од знакова, кодова и правила, који за чланове једне људске заједнице има неко значење. У семиологији текст се одређује као свако правилима регулисано низање или комбиновање јединица знаковног система у времену или простору.

Савремена теорија текста своје почетке има у структурализму који језик види као комплексну и круту структуру у којој међусобни однос између речи производи одређено значење. Структуралисти верују да језик користимо како бисмо именовали појаве у свету, тако што структурирамо начин на који опажамо свет. Само посредством функционалних структура можемо имати свест о реалности. Структурализам значење узима као стабилно, тако да интенција аутора може бити успешно реализована писањем жељеног текста, који је одређен фиксираним системом језика и значења. На основу оваквог приступа, у тексту је могуће пронаћи значење и приписати га аутору који се користио стабилним системом језика. Ако се интенција аутора не поклопи са значењем текста, то је грешка аутора, а не језика; текст и даље задржава своје стабилно значење. Са структуралистичког становишта текст можемо дефинисати као затворен, кохерентан и стабилан систем знакова који изражава релативно јединствено значење. Структуралистичка теорија текст изучава на основу његове иманентне структуре као односа између припадајућих елемената; у реализацији значења примарна је структура текста, а не остали фактори као што су аутор, контекст текста, или реципијенти. Структуралисти су супроставили појам текста традиционалном појму књижевног дела које своје јединство дугује спољашњим ауторитетима. Да бисмо у потпуности разумели ову идеју, објаснићемо разлику између појмова дела и текста. Ознаке на папиру можемо звати делом, које читаоцу пружају почетну позицију и одређене путоказе, али не и коначно и једнозначно решење. Дело не презентује значење читаоцу, како се то најчешће сматра, већ читалац у интеракцији са делом креира текст и његово значење. Празна маргина на страници може бити метафора простора у коме читалац реализу-

² „Ако егзегете озбиљно прихвате позив да објасне и интерпретирају текст у садашњем контексту после структуралистичког преокрета, они не могу игнорисати теоријске везе са текстуалним и интертекстуалним студијама којима су се бавили мислиоци као што су Сосир, Перс, Барт, Дерида, Фуко, Де Ман, Кристева и Бал, да наведемо само неке.“, Phillips, G., „Sign/Text/Differance“, у: Plett, H. (ed.), *Intertextuality*, Walter de Gruyter, Berlin, 1991, стр. 79.

је одређен текст. Тек када читалац одређене ознаке на папиру препозна као знакове, може да настане текст. Текст је процес, јер је резултат активног и продуктивног читања. Дело можемо дефинисати као скуп ознака, а текст као скуп знакова. У светлу нових теорија дело је нешто што је довршено, готов производ, док је текст процесуалан, јер се стално излаже новим тумачењима и креативној активности читалца. Смисао текста нам није дат, већ га сами откривамо тумачењем. Најважније својство текста схваћеног као знаковног система јесте да тек у сусрету са реципијентом реализује своја значења. Процес настанка текста започиње од тренутка када читалац препозна постојеће ознаке као знакове које доводи у међусобне релације, додељује им значења и интерпретира их. Како тај процес никада није ни стабилан ни једнозначан, читалац од једног дела може произвести неограничен број различитих текстова.

У теорији комуникације се сматра да аутор као пошиљалац информације и читалац као њен прималац морају делити исте кодове како би могли међусобно комуницирати. Међутим, код аутора је због историјске дистанце и културалних различитости често различит од кода читаоца, тако да текст који је произвео аутор никад неће бити идентичан тексту који ће произвести читаоци у процесу рецепције. Све то доводи до разлике између 'изворног' текста и његове касније актуализације код читалачке публике. На читаоцу је да дешифрује или реконструише значење једног текста. Текст је налик на слагалицу коју читалац слаже, а да при томе нема само једно тачно решење. То значи да сваки текст може имати више од једне интерпретације. Једном тексту свака генерација и сваки појединац прилазе са властитим погледима на свет, посебним системом друштвених и културалних вредности, као и са различитим очекивањима и различитим контекстима у којима се са њим сусрећу. Када говоримо о библијском тексту ова чињеница омогућава његову непрекидну актуелност: „Православно предање поседује богато егзегетско наслеђе. Црквени оци су неуморно тумачили Библију и њихов главни циљ је био да актуализују библијски текст, тако да он не остане заробљен у историјском тренутку свога настанка, него да буде проживљен и актуелан у свакој новој животной ситуацији. Свест да савремени тумач не остварује непосредан и неутралан контакт са текстом који тумачи, већ је последња карика у ланцу дуге историје тумачења текста који га одређује, условљава и суштински утиче на његово сопствено тумачење.“³ Иако се стално јављају нова читања, а самим тим и нова тумачења, могуће је говорити о разумевању текста, јер читање никада није само изолована релација између текста и читаоца, већ укључује и целокупни контекст у коме се процес читања догађа.

Сматра се да су значење, разумевање и тачна интерпретација библијског текста условљени познавањем онога што традиционално називамо 'контекстом'. Како у већини хуманистичких наука, тако и у богословским наукама, немогућ је озбиљан научни приступ без изучавања контекста у смислу лингвистичких, друштвених, културалних, историјских, психолошких, или других релевантних 'околности'. У односу на контекст, осим што описујемо одређене феномене, ми их и објашњавамо. У библијским наукама, на пример, веома је важно узимање у обзир датог контекста. Његовом променом мења се значењски и вредности статус библијског текста који тумачимо.

³ Драгутиновић, П., „Смисао или смислови библијског текста? Прилог за један херменеутички нацрт“, *Српска теологија данас 2010: Зборник радова групе јодушине симпозиона*, Институт за теолошка истраживања ПБФ, Београд, 2011, стр. 25.

Етимолошки гледано, *con-text* јесте оно што долази са неким текстом и представља његово текстуално окружење.⁴ Опште је прихваћено да све оно што окружује један текст и на неки начин се односи на њега, а да није део њега, називамо контекстом. У лингвистици, контекст је одређен писаним или изговореним исказима који претходе или следе после специфичне речи, реченице, или одломка једног текста, и утичу на њихово значење. Схваћен у ширем смислу, контекст се односи на друштвене, политичке, културалне, економске, или историјске околности и чињенице које представљају окружење одређене ситуације или догађаја.

Верује се да ће наше разумевање комплексних појава бити тачније и потпуније ако њихова својства изучавамо у одређеном контексту. Од контекста се очекује да разреши неодређености текста тако што ће на њега пренети своје јасне детерминанте. Зато често чујемо да ствари треба ставити у „прави контекст“, да их треба сагледати у „одговарајућем контексту“ и да их не треба наводити „изван контекста“. Контекст представља важан фактор детерминације значења текста. Идентичан текст у различитим контекстима имаће различито значење. Када један библијски текст поставимо „у контекст“, ми прикупљамо одговарајући материјал у нади да ће он открити детерминанте које поменути текст чине оним што он јесте.⁵ Текст изван контекста постоји само као сазнању недовољно доступна, аморфна, необликована и незавршена грађа.

Појам контекста подразумева да је референтно поље било којег текста већ текстуализовано, односно структурирано семиолошким законима. То значи да један текст може реферирати на стварност само преко других текстова, јер је његово окружење текстуално посредовано. Ипак, скупу материјала који су класификовани као ‘контекст’ приступа се тако као да не захтева исти начин читања као основни текст. То значи, да ако је текст позициониран као ‘текстуалан’ у смислу своје комплексности и вишезначности, тада је контекст изузет и заштићен од такве врсте текстуалности.

Међутим, контекст не само да и сам као врста представља текст, већ је он у већини случајева, у својој организацији и обиму, много комплекснији од основног текста на који се односи. Другим речима, контекст је само још много више текста који придодајемо основном тексту. Из тог разлога, материјал који чини ‘контекст’ није ништа приступачнији, оперативнији, или читљивији од самог текста. Савремена семиолошка теорија доводи у питање идеју контекста као чврсте основе на коју се могу ослонити тумачења библијског текста, јер је контекст заправо неспособан да заустави фундаменталну мобилност семиозе будући да и сам, унутар себе, садржи сличан принцип текстуалне неодређености. Претпоставимо да један истраживач предложи одређен број фактора који конституишу контекст библијског

⁴ „Постоји текст и постоји други текст који га прати: текст који је ‘са’, наиме кон-текст. Појам онога што је ‘са текстом’, међутим, превазилази оно што је речено или написано јер укључује друга невербална догађања — комплетно окружење у коме се текст произноси.“, Halliday, M. and R. Hasan, *Language, context, and text: aspects of language in a social-semiotic perspective*, Oxford University Press, Oxford, 1989, стр. 5.

⁵ „У најопштијем смислу, односећи се на друштвене и лингвистичке мреже у оквиру којих је говор постављен и има своје значење, показало се да је ‘контекст’ веома еластичан појам у рукама библијских тумача. Овај појам се најчешће користи за (1) друштвеноисторијско окружење у коме је текст створен, у чијем оквиру су се одиграли догађаји о којима текст говори, као и формирала предања која ће бити изражена и предата посредством текста. Контекст може значити (2) нешто написано што претходи речи или пасусу текста, или им следи. Он се такође може односити и на (3) позицију читаоца, схваћену у друштвеноисторијском и богословском смислу, која одређује начин његовог приступа тексту, као и начин реализације његовог значења.“, Vanhoozer, K. (ed.), *Dictionary for Theological Interpretation of the Bible*, Baker Book House Company, London, 2005, стр. 229.

места које изучава. Увек је могуће замислити додавање нових фактора, или одузимање постојећих. Због тога је немогуће закључити листу која чини један контекст, тако да је он сам подложен истом мобилном процесу као и сам текст који је требало да ограничи и контролише.

Интерпретација знакова који су се из прошлости појавили у садашњости захтева два историјска хоризонта: 'тада' и 'сада'. Међутим, 'тада' је доступно нашем сазнању само у оквиру 'сада', што значи да су знакови зависни од историјског процеса и њихово значење никада не може остати изван утицаја историјских детерминанти.⁶ Када се одређени 'контекст' лоцира у неки тренутак у прошлости, увек постоји ризик да се превиди 'контекст' садашњице. Немогућност да се при интерпретацији дела дистанцирамо од нашег времена није знак наше немоћи или хендикепа, већ апсолутна потврда присуства јасне позиције аналитичара унутар једне анализе, чиме она постаје више историјски одговорна. Другим речима, библијски текст бива конститутивно промењен у односу на различите услове рецепције, јер он не постоји изван околности у којима му читалац приступа. Карактеристика знакова је да могу у простору и времену напустити контекст у коме су се појавили и ући у неки други контекст, а да при том не престану бити знакови. Зато се традиционално схватање контекста као изворних околности и услова у којима настаје једно дело мора дефинисати на нов начин. У уводном делу своје књиге *Framing the Sign: Criticism and Its Institutions* Џонатан Калер (Jonathan Culler) предлаже да се не говори о контексту, већ о уоквиравању (*framing*): „Пошто су феномени којима се ова критика бави знакови, форме чије је значење друштвено конституисано, намеће се размишљање не о контексту, већ о уоквиравању знакова, питање на који начин се конституишу (уоквирују) знакови уз помоћ различитих дискурзивних пракси, институционалних договора, система вредности, семиотичких механизма?“⁷ Проучавање друштвених фактора који уоквирују знакове не сме занемарити нашу сопствену интеракцију са њима, која је у великој опасности да прође потпуно неопажено: „Контексти зато нису нека врста објективног стања или директног узрока, већ пре (интер)субјективног конструкта дизајнираног и стално обнављаног у интеракцији учесника као чланова група и заједница. Ако би контексти били објективни друштвени услови или ограничења, сви људи у истој друштвеној ситуацији би говорили на исти начин. Зато теорија мора да избегне друштвени позитивизам, реализам и детерминизам у исто време: контексти су конструкти учесника.“⁸ Контекст није нешто што стоји око једног текста као његова позадина у односу на коју га можемо тачно разумети и објаснити. Текст је саставни део онога што називамо контекстом и са њим чини нераздвојиву целину.

Позивање на контекст не решава основни проблем недовољне јасноће текста — он га само премешта у други домен. Тешкоћа је у томе што се сигурност оквира тумачења на коју се појам контекста односи укида сопственом операцијом, која је нека врста регресије. Идеја контекста нас позива да учинимо корак унатраг од нејасноће текста ка 'контексту' позиционираном као платформе са које је једино мо-

⁶ „Написана на древним језицима и у културама веома удаљеним од нашег времена и константно реконтекстуализована преводима, канонизацијом, временом, историјом, друштвом и савременошћу, читање Библије данас је велика авантура стварања нових наратива од старих метафора — процес кога је лако детектовати у оквиру саме Библије, али сада сасвим трансформисан променом парадигме у знању и теорији.“ Carrol, P., „The Reader and the Text“, у: Mayes, A. (ed.), *Text in Context*, Oxford University Press, Oxford, 2000, стр. 4.

⁷ Culler, J., *Framing the Sign: Criticism and Its Institutions*, University of Oklahoma Press, Norman, 1988. стр. XIV.

⁸ Van Dijk, T., *Discourse and Context*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, стр. X.

гуће приступити једном тексту. Међутим, чим је једном овај корак учињен, сигурно тло под ногама је изгубљено. Контекст није једноставно дат, као нешто што само чека да буде пронађено или откривено, већ се ствара, он је конструкт, резултат избора који је одређен нашим интерпретативним стратегијама. Другим речима, и сам контекст је текст те се стога састоји од знакова који захтевају интерпретацију. Оно што узимамо за очигледно позитивистичко знање, у ствари је производ интерпретативних избора, а истраживач је увек присутан у конструкцији коју производи. Зато проучавање фактора који одређују један контекст не сме занемарити ни нашу сопствену интеракцију са њима, која је у великој опасности да прође потпуно неопажено. Питање контекста једна је од најважнијих области примене семиолошке перспективе. Савремена теорија текста се супроставља опште прихваћеном схватању по коме су текст и контекст у опозицији, тако да се са једне стране налази библијски текст, а са друге контекст, који је ту да уреди неодређености текста преносећи на њега сопствену одређеност и опредељење. Контекст не може бити узет као главни ослонац на коме се заснива интерпретација, како би нам помогао у решавању проблема неодређености и полисемичности текста, јер ни сам као текстуални производ не може бити ни довољно стабилан, нити финално одређен.